

Biernaczky Szilárd

Afrikai (szép)irodalom

Magyarországon

„Újabbkori” széljegyzetek Kármán Marianna
apropójához – 6 év múltán

A benyomások éles (néha túlzó) színekkel való megfestése természetes együttjárója a fiatal éveknek, még akkor is, ha egyébként olyan tehetséges, és a kutatási területén jól tájékozott irodalmár kollégáról van szó, mint Kármán Marianna (akit, megvallom, ha nem is volt közöttünk sosem igazi tanár-diák viszony, többéves kapcsolatunk alapján valamilyen tanítványomnak tekintek).

Mindent összevetve tehát, egykori kis írására hivatkozva (*Szépirodalmi Figyelő* 2008, 6. szám, 42–47. old.), az afrikai (szép)irodalom iránti hazai kínálat és kereslet drámai színekkel való megfestése tekintetében, úgy ítélem meg, számos megállapításában és alapvető ítéletében osztoznunk kell. Még akkor is, ha a magyar eredmények felvonultatásában sok minden elmaradt jegyzetéből, és ha klasszikus komikusaink nyelvén akarnánk szólani, akkor azt mondhatnánk, „valami mégiscsak volt és van”.

Cikkünk apropója egyébként az, hogy az Afrikai Magyar Egyesület (AHU), mindenekelőtt pedig elnöke, Balogh Sándor segítségével még 2012 őszén hivatalosan is létrejött az *AHU Magyar Afrika-Tudás Tár* elektronikus könyvtár (lásd az interneten), amelynek felelős szerkesztője jelen sorok szerzője, és amely arra hivatott, hogy a kezdetektől máig minden létező magyar szerzőségű, illetve minden, a magyar kultúrához, tudományos életéhez kapcsolódó, magyar vagy idegen nyelveken írott, afrikai vonatkozású írásos munkát, hangzó vagy képi anyagot fokról fokra magába fogadjon. Illetve apropója lehet még az is, hogy a Tudástárban máris elhelyezett afrikanisztikai bibliográfia új lehetőségekkel szolgál, mégpedig ezúttal abban a tekintetben, hogy az afrikai irodalom hazai befogadását az eddigieknél pontosabban nyomon követhessük.

Elősorban tehát e fokozatosan gazdagodó elektronikus könyvtárra, illetve az annak anyagába már elhelyezett bibliográfia (*Magyar afrikanisztikai bibliográfia*) anyagára hivatkozva szeretnénk szólani arról, valójában mi nincs, de mégiscsak: mi van.

Ma már mind világosabban látjuk, hogy egyrészt a magyar irodalom-, nyelv- és történelemkutatás *keleti* elkötelezettsége, a saját euroázsiai származásunk felfokozta odafigyeléssel összefüggésben, mindmáig domináns szerepet játszik akadémiai életünkben, lényegében nem hagyva helyet az afrikai kutatásoknak (miközben például a nevezetes londoni School of Oriental and African Studies már a 19–20. század fordulóján az „Oriental” mellé felvette az „African” nevet is). És így legalább a hatvanas évektől (de még korábban is visszamehetnénk) zajló próbálkozás afrikai tanszék vagy intézet létrehozására (eltekintve most a szempontunkból ellentmondásos, irodalomtól, néprajztól, folklorisztikától, történelemtől, nyelvészettől némileg távolabb álló MTA Afro-Ázsiai, majd Világgazdasági

Kutatóintézet létrejöttétől) sorozatban zátonyra futott (Vajda László, Bodrogi Tibor a negyvenes-ötvenes-hatvanas években, Ecsedy Csaba, Sárkány Mihály, Füssi Nagy Géza, Benkes Mihály, Búr Gábor, valamint e sorok írója a hetvenes-nyolcvanas években).

A normál egyetemi vagy akadémiai rendszerbe beilleszkedő, intézményesített szervezetet 1982 és 1994 között az ELTE TTK Földrajzi Tanszékcsoport mellett működő Afrikai Kutatási Program (ELTE AKP) mint szabad kutatási társulás, valamint egy, az első próbálkozások kapcsán 1988-ig visszanyúló, de igazából 1992-től 2007/2008-ig működő speciális bölcsész kurzus (a Füssi Nagy Géza által irányított Afrikanisztikai Oktatási Program, amelynek munkájában egyébként 2002 és 2008 között e sorok írója is részt vett) igyekezett pótolni. Az ELTE AKP három sikeres nemzetközi konferenciát szervezett (1982, 1984, 1989), és kiadta – idegen nyelveken persze – az első konferencia anyagát két kötetben (benne számos irodalomtörténeti témájú előadás szövegét), valamint az idegen nyelvű periodika, az *Africana/Budapest* (1984, 1986) két első számát. A kilencvenes évek elején megalakult Magyar Afrika Társaság (elnöke: Füssi Nagy Géza, alelnökök: Sárkány Mihály és Benkes Mihály, főtitkár: Búr Gábor) pedig az évtized közepe táján közreadta a magyar nyelvű *Africana Hungarica* két első számát (1998/1. és 2.). Minde mellett ezek egyike sem volt képes „túlélni önmagát”.

Ami a legutóbbi „híreket” illeti, az ELTE BTK Történeti Intézetének próbálkozásait afrikanisztikai M. A. létrehozására mindeddig kudarc kíséri (a szükséges kérdőívek rendszerét eddig már majd tucatnyi alkalommal változtatták meg, miközben a már kitöltött kérdőívek néha nem voltak benyújthatók, máskor a benyújtott pályázatokat véglegesen nem bírálták el, utóbb be se fogadták). Pécssett létrejött időközben az Afrika Kutatóközpont, amelynek azonban mind az oktatási, mind a kutatási igényeket illetően, tudomásunk szerint, eléggé korlátozottak a lehetőségei. Ezt megelőzően pedig megindult, ugyancsak Pécssett, az évente négyszer megjelenő *Afrika Tanulmányok* kiadása, amely 2013-ban lépett 7. évfolyamába, és amely szakterületünknek szinte az egyetlen „üdvöskéje” jelenleg.

Az intézményi háttér napjainkban egyfajta különös feszültséget is indukál, mivel nem annyira az irodalom, mint inkább a történelem és a politológia területén számos afrikai témákkal foglalkozó fiatal kutató van, akik kénytelenek a legkülönfélébb, és lényegileg témaidegen egyetemi intézetekhez, államigazgatási intézményekhez kötődve „kiélni” érdeklődési körüket. (Jóllehet minap az Országos Idegennyelvű Könyvtárban, az afrikai irodalom fordítási problémáit megbeszélendő, a szakma egyesületének ülésén hasonló feszültséget tapasztaltam.) Visszatekintve, vélhetően ennek köszönhető, hogy Tóth Évának az ELTE BTK francia tanszékén Gyergyai Alberthez írott szakdolgozata (*La poésie noire d'expression française*, hatvanas évek eleje), amely elsőként vállalta hazánkban témául a francia afrikai irodalmat, mind a tanszéken, mind a szerzőnél elveszett, vagy hogy Egri Katalin Achebe regényeit elemző, Debrecenben készült doktori disszertációja (1984), lévén, hogy a szerző Skóciában él, hozzáférhetetlen. De ugyanígy kiadatlan a Pécssett élő Kun Tibor Aimé Césairéről írott disszertációja (1976), miközben ő maga negyven éven át írta, néha publikált, néha kéziratban maradt dolgozatait, míg végre legutóbb sikerült egy vaskos kötetbe összegyűjtve a javát napvilágra hoznia (2012).

Intézményi szempontból mindehhez még annyi járul hozzá, hogy majd’ minden egyetem (főleg a régi alapítású nagyok) angol, francia, portugál nyelvi tanszékein szótan előfordult vagy előfordul, hogy afrikai irodalmi témájú évfolyam-, szak- vagy doktori dolgozatok keletkeztek/keletkeznek. Ezeket (mielőtt Tóth Éva dolgozatához hasonlóan el nem vesznek) ugyancsak fel kellene tární, és legalább bibliográfiái eszközök segítségével összegezni (megjegyzendő, hogy e dolgozatoknak az internetre felhelyezése, helye válogatja, ma már vagy elvárt, vagy kötelező). Mellesleg a disszertációkat illetően az utóbbi

időben különösen a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Francia Intézete jár elől, ahol egy sor észak-afrikai irodalmi témájú PhD született francia egyetemen közös felkészítés és vizsgáztatás nyomán.

Kármán Marianna talán némi elkeseredettséget is sugalló írásának tehát az első tétele, miszerint nincsenek tanszékek, nem létezik valós és teljes értékű intézményi háttér a hazai Afrika-kutatás számára, lényegében igaz. A második igazsága (a hiányzó magyarországi afrikai irodalmi kutatások mellett az afrikai irodalom iránti figyelem lecsökkenése, vagy még inkább majdnem hogy megszűnése) viszont átvezet az afrikai irodalom hazai jelenlétének témaköréhez. És ezt egy kicsit aprólékosabban kell megvizsgáljunk, ugyanis itt az „egyrészt” mellett „másrészt” felsorolását is meg kell ejtenünk.

Igaz tehát az, hogy a Kádár-korszak nem üzleti alapú könyvkiadása a harmadik világ iránti figyelem tekintetében sokkal szerencsésebbnek bizonyult a jelentős értékek magyarra mentésében, mint ami a rendszerváltás után következik. Az alapvetően politikai-ideológiai indíttatású törekvés mentén kiskapuk nyíltak, és legyünk őszinték, az állami kiadók (Európa, Szépirodalmi, Magvető, Gondolat, sőt Akadémiai és Kossuth) berkeiben megbúvó tájékozott szakemberek számos nagy fontosságú afrikai irodalmi alkotásnak adtak szabad utat (lásd többek között a csak az önálló kötetben megjelent regényeket vagy versesköteteket: *Angola*: Agostinho Neto 1980, *Dél-Afrika*: Peter Abrahams 1953, 1975, 1983, Hilda Bernstein 1970, André Brink 1980, 1982, Athol Fugard 1989, Nadine Gordimer 1976, 1978, 1984, Alex La Guma 1972, 1979, David Lytton 1967, 1968, 1971, Ezekiel Mphahlele 1961, 1985, Alan Stewart Paton 1959, Sylvester Stein 1960, *Egyiptom*: Nagib Mahfúz /Nobel-díjas/ 1965, Taufiq al Hakím 1968, Taha Hussein 1962, *Elefántcsontpart*: Ake Loba 1974, *Gambia*: William Conton 1961, *Ghana*: Ayi Kwei Armah 1975, *Guinea*: Camara Laye 1966, *Kamerun*: Ferdinand Oyono 1970, *Kenya*: Ngũgĩ wa Thiong’o 1971, 1979, *Nigéria*: Chinua Achebe 1964, 1973, 1983, Buchi Emecheta 1982, 1983, Cyprian Ekwensi 1966, Gabriel Okara 1969, Christopher Okigbo 1989, Wole Soyinka /Nobel-díjas/ 1978, 1980, 1987, Amos Tutuola 1966, *Szenegál*: Ousmane Sembène, 1958, 1962, 1987, L. S. Senghor 1982, *Zimbabwe*: Doris Lessing/ / 1972, Charles L. Mungoshi 1979). Nem is beszélve a folyóiratokban (elsősorban a *Nagyvilágban*) megjelent nagyszámú afrikai irodalmi alkotásról. A zárójeles listából egyébként jól látszik, hogy Kármán Marianna időhatárai (1975–1990) csak a tendenciaszerűség jegyében értelmezhetők, hiszen afrikai művek elég szép számban jelentek meg 1975 előtt is. Sőt, mint látni fogjuk, 1990 után is.

Megjelent ebben az időszakban a máig pótolhatatlan: *Fekete Lángok* című afrikai költészeti antológia két nagyszerű kötete (1986, 1989), Hárs Ernő és Keszthelyi Tibor munkája eredményeként (bár korábban már több más, vegyes tartalmú afrikai antológia is kiadásra került). A *Helikon*. A *Világirodalmi Figyelőnek* pedig két különszáma (1970, 1986) foglalkozott a kontinens literatúrájával. Az Akadémiai Kiadó által gondozott idegen nyelvű világirodalmi folyóirat, a *Neohelicon* pedig, bár sok alkalommal jelentetett meg afrikai szerzőktől elemzéseket, 1989-ben egy különszámot ugyancsak közreadott.

És tegyük hozzá, az afrikai folklór is viszonylag jelentős helyet kapott a hazai könyvkiadásban: az Európa Könyvkiadó sorozatában (Népek meséi) megjelent tíz afrikai vagy afroamerikai kötet mellett napvilágot látott nyelvünkön az afrikai identitástudat egyik jelentős forrását képviselő Szungyata eposz (1983) is, valamint válogatás Leo Frobenius *Fekete Dekameronjából* (1974). Nem is említve a gyerekeknek készült, mégis talán a legigényesebb magyarországi afrikai mesegyűjteményt, amely Bodrogi Tibor és Karig Sára együttműködését dicséri (*A csillagok szíve*, 1962, németül: 1969).

Megemlíthetünk itt egy sajátos, és a nemzetközi kutatásban is ritkán feszegetett kérdést. A (lefordított) afrikai írók némelyike nem eredendően afrikai, hanem fehér (Nadine Gordimer, André Brink, Doris Lessing, Maxwell Coetzee), ráadásul ezek az írók sok

esetben nem is afrikai témákat foglalnak bele a műveikbe. Bár ez mit sem von le irodalmi értékükből, és sok esetben érdekes megfigyelésre ad lehetőséget abban a tekintetben, hogy a fekete környezetben élő fehér hogyan tud kommunikálni, kapcsolatokat kialakítani, vagy ritkább esetekben egyenesen asszimilálódni az eltérő szemléletű és életvitelű afrikai közösségbe. Mindemellett az „igazi” afrikai világ, mondhatni, belülről, csakis az afrikai afrikai írók, költők művészetében tárul fel teljességében. Amint ez oly jól érzékelhető az első Magyarországon megjelent afrikai (illetve antillai) afrikai regény, René Maran *Batuala* című prózai alkotásában, amelyet az 1921-ben elnyert Goncourt-díj hatására már Kosztolányi Dezső lefordított (1922, 1924), és napjainkban jelent meg újabb fordításban, illetőleg kiadásban (2013).

Az is igaz persze, hogy az afrikai témájú szórakoztató irodalom, legyen a szerzője akár afrikai afrikai vagy fehér afrikai (Wilbur Smith), illetve legyen szó mai afrikai világban játszódó vagy óegyiptomi legendás történeteket felelevenítő prózai munka, elárasztja újabban a magyar könyvpiacot. E művek azonban adott esetben, legendás-misztikus-romantikus feldolgozásmódjuk mellett és ellenére, szolgálnak bizonyos művelődéstörténeti információkkal is, így olvasásuk akár a dicséretes bűnök körét erősítheti.

Más kérdés viszont, és íme itt következik a „másrészt”, hogy a rendszerváltást követő piaci alapú könyvkiadás (nem éppen értékteremtésre összpontosító) szűrőjén is átjutott néhány kiemelkedően fontos szerző jelentős alkotása. Közöttük vannak olyanok, amelyek már korábban is megjelentek, és teljesen újak is, közülük a Nobel-díjas Coetzee-nak néha egy éven belül több műve is megjelent (lásd tehát többek között: André Brink 1996, Nadine Gordimer 1999, 2001, 2006, és az újak: a dél-afrikai John Maxwell Coetzee [Nobel-díjas] 2003/1–3., 2004, 2005, 2006, 2007/1–2., a marokkói Tahar Ben Jelloun 2003, 2006, a kenyai Meja Mwangi 1997, 1998, 1999, 2000, az elefántcsontparti Ahmadou Kourouma 2001, 2002, az egyiptomi Ahdaf Soueif 2006 stb.).

Ezeknek az utóbbi bő húsz év során fényre jött köteteknek a listájával kapcsolatban meg kell mindenképpen említenünk, hogy az afrikai könyvek kiadásában egyrészt Kiss Árpád és Kávé (majd Sawa-Sawa) Kiadója végzett jelentős munkát az afrikai irodalom területén (kár, hogy az évtizednyi lendület napjainkra kifulladt), újabban pedig az Ulpius Ház tett le az asztalra fontos magyarításokat. Az egykor élenjáró Európa mostanában sajnálatosan csak ritkán vállal fel afrikai vonatkozású feladatokat.

Említenünk kell ismételtén, hogy a *Nagyvilág* (1990 előtti és 1990 utáni) évfolyamai az afrikai irodalom tárházai. De például az *Égtájak* vagy a *Fiúk és Lányok Évkönyve* kötet sorozatban is sok értékes afrikai irodalmi fordítás lapul.

Ami viszont az irodalomtudomány, illetve a fordításirodalom afrikai érdeklődésű magyar szereplőit illeti, itt Kármán Marianna kissé túlzásba esik Keszthelyi Tiborral kapcsolatban, vélhetően azért, mert ő az egyetlen, aki teljes afrikai irodalomtörténetet publikált a magyar szakemberek közül. Nem vitatjuk Keszthelyi érdemeit (az ő műveit is mostanában helyezzük majd fel a Tudástárba), azonban aligha az ő hatásának tudható be a Kármán Marianna szerint 1975 és 1990 között fellendült hazai afrikai irodalmi kiadási tevékenység, amely ugyan szerintünk jóval korábban, minden bizonnyal már 1953-ban Peter Abrahamsszal megkezdődik. Keszthelyi egyébként már csak azért sem lehetett mindennek a fordítás-folyamnak a motorja, mert viszonylag keveset tartózkodott itthon, lévén hogy számos alkalommal látott el külszolgálatot.

Ugyanakkor érdemes volna tekintetbe venni az egyébként napjainkra az USA-ba költözött, és kizárólag könyv előkészítéssel foglalkozó (vagyis sajnálatosan téma- és pályaelhagyó) Páricsy Pált, Keszthelyi egykori fegyvertársát, aki nemcsak számos afrikai témájú magyar és idegen nyelvű kötetet szerkesztett (készített egy mindmáig nemzetközileg számon tartott bibliográfiát) annak idején, hanem az afrikai színház egyik első kutatója volt

hazánkban, és sok értékes tanulmányt publikált. Másrészt az akadémiai partokon kívüli kutatások egykori egyetlen *intézményesült szellemi lerakódóhelyét*, a Világirodalmi Lexikont is érdemes volna számba venni. Hiszen e valóságos irodalmi műhelyt alkotó szerkesztőség tevékenységéhez az előbbi szerzőpáros mellé idővel a Pécssett élő Kun Tibor, a nemrégiben elhunyt debreceni egyetemi oktató-kutató Lévay Béla, az ugyancsak idejekorán elhunyt Füssi Nagy Géza, valamint e sorok írója is csatlakozott. És a szerzői portrék, a műfaji bemutatások, az országok irodalmainak összefoglalása mellett számos afrikai nyelvű, kisebb-nagyobb irodalom vázlatát is elkészítettük (mondhatni, az elsők között voltunk, a korabeli nemzetközi próbálkozásokat jól ismerve jelenthetjük ki ezt).

Semmiképpen nem szabad megfeledkeznünk továbbá a napokban 80. születésnapját ünneplő Gergely Ágnesről, aki talán még Keszthelyivel is összevetve a legtöbbet tette az afrikai irodalom hazai megismertetésében. Nemcsak a nigériai költők antológiáját vagy Okigbo verseinek válogatott kötetét készítette el, rendkívül igényes formában (sok más fordítás és kisebb-nagyobb elemző cikkek mellett), hanem lényegében az első magyar szerzői monográfiát is megalkotta a Petőfihez vagy Radnótihoz hasonlóan a biafrai háborúban mártírhalált halt nigériai íbo őrnagy, Christopher Okigbo költészetéről (*Költészet és veszélytudat*, 1986).

Ami a kontinens irodalmának magyarra fordító gárdáját illeti, a névsor igencsak gazdag. Az említett Keszthelyi Tibor és Gergely Ágnes mellett mindenekelőtt Hárs Ernőt kell kiemelnünk, aki nemcsak a *Fekete Lángok* elkészítésében volt Keszthelyi szerzőtársa, hanem gazdagon sorjázó versfordításai mellett lefordította az afrikai szempontból oly fontos portugál nemzeti eposzt, Camoes *A Lusiadák*-ját is. Emellett néhány értékes esszét is közölt. Többek között éppen az afrikai irodalomnak a magyarországi befogadásáról. S ebben a következőket írja (1992-ben) az 1953 és 1990 közötti magyarországi recepciós folyamatokról:

„Ha a fenti kiadványokhoz hozzávesszük a gyermekek részére készült népmese adaptációkat és azt a rengeteg verset és elbeszélést, mely egyes egyéb szempontú műfordítás-gyűjteményekben és különböző folyóiratokban, elsősorban a Nagyvilágban megjelent, megállapítható, hogy hazai olvasóközönségünk olyan gyors és színvonalas tájékoztatásban részesült az afrikai irodalom teljesítményeiről, melynél különbbel a volt nagy gyarmatosító országok sem igen dicsekedhetnek.”

Hogy őszinték legyünk, ezt a megfogalmazást éppúgy némi kétkedéssel fogadjuk, mint Kármán Marianna bizonyos kijelentéseit. Hiszen, persze, az 1990-ig tartó időszakban kétségkívül volt egyfajta rendszeres témafigyelés és módszeres munkálkodás a területen. De azért az afrikai irodalmi termésnek így is csak piciny (bár kétségtelesen jelentékeny) része jutott el a hazai asztalokra. Hogy példát említsünk, a Kármán Marianna által is középpontba állított Wole Soyinka hatalmas életművéből csak három kötetre jutott, Achebe negyedik, első korszakbeli kiváló regényét (akár a mi javaslatunk ellenére is) az Európa már nem adta ki a nyolcvanas évek végén, érezve a változás szelét. Nem is beszélve az ún. bantu aranykor kiemelkedő alkotásairól, amelyek közül csak kettőt (mindegyik akár kulcsregénynek is tekinthető) hadd említsünk. Thomas Mofolo eredetileg szoto nyelven írott *Chaka* című opusát, amely a nevezetes zulu hadvezért és uralkodót állítja a középpontba – felhasználva a hagyományos dicsőőrének (izibongo) tény- és stíluselemeit –, és amelyet számtalan nyelvre lefordítottak. Vagy az első angol nyelven készült afrikai prózai alkotást, Solomon Tshekisho Plaatje *Mhudi* című művét, amely ugyancsak a legendás törzsi múlt világába, a Mzilikázi vezette matebelék és a botswanai barolongok harcainak közepébe vezeti az olvasót, és amelyet mindmáig remekműnek ítél a nemzetközi kritika.

De hozzátesszük az eddigiekhez, fordított magyar nyelvre afrikai irodalmat, verseket és prózát meg folklórt: Weöres Sándor, Tornay József, Göncz Árpád, Poór Judit, Simor András, Bernáth István, Franyó Zoltán, Csoóri Sándor, Rónay György, Rába György, Kulifay Gyula, Székely Magda, Nemes Nagy Ágnes, Jékely Zoltán, Végh György, Balassy László, Csanád Béla, Tóth Éva, Tótfalusi István, Parancs János, Lator László, továbbá Szenci Miklós, Dobos Éva, Tandori Dezső, Babits Péter, Barabás András, Somló Ágnes, Hajós Katalin, Balabán Péter, Lángh Júlia, Takács M. József, Bartos Tibor, Tábori Zoltán, Sz. Kiss Csaba, Prileszky Csilla, Simon Róbert, Garai Gábor, Kiss Árpád, és persze még igen sokan mások.

Kétségtelenül igaz, hogy Füssi Nagy Géza is (mű)fordított – mégpedig megélhetésért, de afrikai anyagot, amit életében publikálhatott volna, alig! Főleg sci-fi klasszikusok magyartójaként közismert ő. Illetve e sorok írójának számítógépén (Afrikai Kutatási és Kiadási Program archívuma) rejthetik egy kéziratos fordítása: Euphrase Kezilibi: *Siralom völgye a világ* című regénye, amely szuahéli nyelvű szövegből készült. És ugyancsak archívumunkban lapul Meja Mwangi angol nyelvű regényének: *Cockroach dance* (Csótánytánc) teljes egészében elkészült magyar változata. Mindemellett jómagam nem sorolnám őt a műfordítók közé. Hiszen mint afrikanistát elsősorban nem bármiféle fordítások, hanem szuahéli nyelvtana és a kapcsolódó két szótára vagy az afrikanisztikai bevezetése jegyzi szakmai szempontból, aki nyelvész, néprajzkutató, szuahelista, történész és a kelet-afrikai etnikai folyamatok kiváló ismerője volt (posztumusz tanulmánykötetét rövidesen elhelyezzük a Tudástárban).

S bár Karig Sára is fordított eleinte, később a kiválasztás (válogatás), a szerkesztés és az utószavak megírása volt a feladata az Európa Könyvkiadónál. Azt is mondhatjuk, ő volt a lelke az afrikai kiadványok megjelenésének (távozásakor a *Fekete Lángok* második kötetének rendkívül szerteágazó feladata, mivel Keszthelyi Tibor pedig külszolgáltatón volt, egyedül Hárs Ernőre hárult, s így kiadása éppen három évet csúszott!).

A 2008-as apropó két felvetésére szeretnénk még reflektálni. Kármán Marianna, belecsöppenve az afrikai közegbe (egy nigériai konferencia kapcsán), meglepetéssel veszi észre, hogy az afrikaiakat egészen más kérdések foglalkoztatják, mint az európai irodalmárokat. És kiváltódik belőle a nyilvánvaló reakció: ott a kontinensen foglalkoznak a lényeges problémákkal, nem itt nálunk, Európában. Hézagos (mert rövidre szabott) beszámolóján azonban átdereng az, hogy ezek az afrikaiak nem is irodalmi kérdésekkel, hanem az irodalmon messze túlvezető sorskérdésekkel foglalkoznak. Ez esetükben nyilvánvalóan érthető. Más kérdés viszont, hogy egy európai egyetemen vagy kutatóintézetben élő és tevékenykedő szakember a hozzá eljutó szövegeket olvassa el, és igyekszik azokat megszerzett szaktudása alapján megemésztetni, feldolgozni, esetleg kommentálni vagy elemezni. És nem foglalkozik létkérdésekkel, mert a közvetlen környezete ehhez nem ad impulzusokat.

Azt azonban igen nagy merészség állítani, hogy az európai szakemberek egyképpen lényegtelen esztétikai szempontok szerint vizsgálódnak, vagyis szemléletüket, módszereiket alapjában kellene megváltoztatni...

El kell mondjam itt, hogy az elmúlt 4–5 öt évben afrikai irodalmi (és persze folklorisztikai) elemzések, mondhatni, ezreit töltöttem le az internetről és futottam át. Ennek alapján pedig arra a meggyőződésre jutottam, hogy az európai, az amerikai (a dél-amerikai vagy a japán), sőt, a nem afrikai arab világban is a szempontok, módszerek, szemléletmódok sokasága nyilvánul meg. Vagyis igen sok elemzésben igenis felbukkan a Kármán Marianna által hiányolt afrikai látásmód. Igaz persze, hogy a szinképtár másik végén léteznek olyan elvont, sokszor képletekkel és ábrákkal terhelt tanulmányi kísérletek is, amelyeknek a követése, megértése órákat vesz/vehet igénybe, és többnyire a semmibe vezetnek.

Vagyis folyamatosan, tegnap és ma, felmerül – a nem Afrikában zajló afrikai irodalomtörténeti tevékenység területén is – nagy bőséggel az, ami újabban szinte divattá vált: az eurocentrizmussal szembeállított afrocentrizmus – az effajta szemléleti divathullámok minden lehetséges értékével és túlzásával együtt. A kérdéskör egyik legjobb összefoglalása: Stephen Hove *Africentrism. Mythical Pasts and Imagined Homes*, London – New York, Verso, 178 old. Ebben a szubszaharai afrikai népek által elvitatott Óegyiptomtól a négritude-n, az afrikai egység és filozófia eszméjének megszületésén (Cheik Anta Diop) át a mai vitákig feltárul az afrikai identitáskeresés minden görcse, zsákutcája, és persze ezernyi kiútja is.

Nincs itt lehetőség erre a kérdéskörre részleteiben kitérni, de látnunk kell a Kármán Marianna által érzékelt helyzet sajátos, világot átfogó paradoxonát. A kérdéskörrel a fehér Hove írt egy remek és erősen afrikai oldalra tartó könyvet. Ugyanakkor az immár PhD-val rendelkező ifjú szerzőnk vitairatából elének rajzolódo afrikai afrikai konferencián viszont olyan világnagyságok nem jelentek meg, mint a Nyugaton élő és a binghamptoni (New York) egyetemről nyugdíjba vonult joruba származású, igen nagy tekintélyű, kiemelkedő értékű munkásságot teremtő Isidore Okpewho (valaha részt vett az egyik budapesti konferencián). Ő hosszú éveken át volt a Magyarországon javaslatba került, de nem engedélyezett, végül nyugatiak által megalapított ISOLA (International Association of Oral Literature in Africa) elnöke. De ugyanígy nem vett részt a találkozón a hasonlóan Budapesten is járt másik fontos szakember, az ibo Chukwuma Azuonye professzor (University of Massachusetts, Boston). Ő mellesleg egy PEN Klub ülés alkalmából ugyancsak Budapesten megfordult világhírű ibo író, Chinua Achebe, valamint Chinweizu neves ibo költő és kritikus harcostársának számít(ott).

Egy tény, minden magára adó, igényes kutató a világ minden sarkában keresi a megértés útjait. Szemléletmódját bárkinek eredeti környezetéből szerzett kultúrája, neveltetése, tanulmányai szabják meg. De a saját kultúránk megélésének egy fokán képesek vagyunk (valamiért?!) kilépni a saját világunkból. A mai minden kötelék felrúgására készítő, széttaglalt világban szinte természetesnek számít, hogy ezt éppen a Kármán Marianna által teljes joggal elmarasztalt Corinne Hofmann tette meg, amikor egy nyers szexuális készítés nyomán (meglátva egy svájci rendezvényen egy gyönyörű testű afrikait) kilép megszokott európai környezetéből, és felvállalja, hogy egy kezdetleges kultúrájú afrikai közösségben együtt él egy szamburu vadással, mi több, gyermeket is szül neki. Más kérdés, hogy amikor utóbb mégiscsak kimenekül ebből a világból, az időlegesen vállalt környezetet lenéző gesztussal kezelve, mondhatni, limonádét ír, mutatva felkészületlenségét abban a tekintetben, amit magára vállalt.

Kell még itt egy kis kitérőt tenni, némileg kilépve a szorosan vett szépirodalom világából. Ugyanis az irodalom iránti érdeklődés kétségkívül tapasztalható folyamatos csökkenése mellett viszont az utolsó egy-másfél évtized az afrikai témájú könyvek egyfajta sohasem látott dömpingjét hozta magával, főleg persze a gazdasági, politológiai, diplomáciai, történelmi, társadalomtudományi, környezetvédelmi vagy kulturális antropológiai kutatási területeken. De ebben az érdeklődésnek mégiscsak a növekedését sejtető bővülésben benne rejtezik számos magyar szerzői mű: naplók, emlékiratok, feljegyzések forgalomba kerülése is.

Különösen nagy jelentőségű, hogy Sebestyén Éva 2–3 évtizede készülő opusai végre napvilágot láthattak, és végre kézhez kaphattuk Magyar Lászlót – hitelesen, beleértve a nagy művet és az útinaplókat is, megfelelő kommentárok kíséretében. A hitelesség kérdését (vagyis azt, hogy Hunfalvy János a 19. századi közizlés nyomására számos helyen átírta jeles világutazónk szövegét) mellesleg Krizsán László vetette fel elsőnek, és az ő munkája nyomán éppen a *Vasi Szemlé*ben jelent meg először két útinapló a szerző eredeti

megfogalmazásában. Sebestyén Éva ennek súlyát átérezve folytatta az időközben elhunyt Krizsán László feladatkörét, és a leszármazottakkal együttműködve, a családi archívumban megőrzött kéziratok felhasználásával sikerült végre megismernünk az „igazi” Magyar Lászlót.

De ugyanígy nagy öröm volt kézbe venni egy elrejtett világutazónk, a Rákóczi utáni kor érdekes figurájának, François baron de Tott (azaz Tóth Ferenc báró, 1733–1793) mind- eddig csak különféle nyelveken létező, immár jó magyar fordításban kézbe vehető emlék- iratát, amely egy igen figyelemreméltó egyiptomi fejezetet is magába foglal. Jó lenne, ha sikerülne a *Vasi Szemle* műhelyében, a Tóth Ferenc professzor irányításával megteremtett munkát további baron de Tott-kéziratok felfedezésével és közreadásával megtettezni (külö- nösen érdekes volna megismerni a francia császár számára készült, és Egyiptom meghó- dítását célzó tervezetet, amely, ha igaz, végül is csak Napóleon hadjárata idején került elő az íróasztalfiókból).

De nem mehetünk el a Debreceni Egyetemi Nemzeti Könyvtár elektronikus vállalkozá- sa mellett sem, amelynek eredményeként sok más mű mellett internetről hozzáférhetővé vált egy sor Afrikába vezető, klasszikusnak tekinthető, 19-20. századi magyar útleírás (Alvinczy Sándor 1852–1925, Asbóth János 1845–1925, Benedikty József 1829–?, Eródi /Harrach/ Béla 1846–1936, Gáspár Ferenc 1861–1923, Kecskeméthy Aurél 1827–1877, Torday Emil 1875–1931, valamint Zádori /Draxler/ János 1831–1887). Hadd tegyük hozzá, az útleírás, útinapló műfaja, még ha azt többnyire csak félliterátus műfajnak is tekintik, a szerzők igényességétől függően mégiscsak visszavezet az irodalom területére.

* * *

Végül is összegzésképpen elmondhatjuk, e (késői) hozzászólás szerzője tehát lényegé- ben egyetért Kármán Marianna nyugtalanságával, ami az irodalom, a könyvek, az olvasás hazai sorsát illeti. Egyetért azzal is, hogy Magyarországon az afrikanisztika, és azon belül a napjainkra oly rendkívül gazdaggá vált afrikai irodalom (sőt folklór) ismerete nálunk mélyen alatta áll annak, amit akár csak minimálisan megkívánhatónak tekinthetnénk. Még egy határig hajlandó azt is mérlegelni, hogy az európai irodalomtudomány sok esetben nem az afrikai irodalom lényeges kérdéseit feszegeti, mi több, az elemzések nem csekély részében az árnyéka sem jelenik meg annak, amit ma már világszerte feszegetnek: e sajátos világ mélyebb megismerésének útja, amint már szóltunk az előbbieken erről, csak egyfajta (még ha csak valahogy európai módra is megvalósított) Afrika-szempon- tús megközelítéssel lehetséges.

Vizont tudomásom van arról, hogy Kármán Marianna jó szándékból papírra vetett, bár valóban túl vázlatos írására akár inzultussal is felérő reagálás érkezett. Éppen ezért fokozottan hangsúlyozom, jómagam nem valamilyen busman dárdahajítóként, pusztán csak öreg tanári gesztusból, vagyis oktatólag és szeretettel kívánom felhívni az *apropó* szer- zőjének a figyelmét arra, ha adott esetben bármennyire is kikíváncozik, hirtelen támadt nagy lendületből, valamilyen lesújtó megállapítás, célszerűnek tűnik nagy lélegzetet venni, és előbb a tényeket számba venni. No nem azért, mert amit kimondunk ilyenkor, annak ne lenne önmagában is súlya (lásd Kármán Marianna írását), hanem azért, mert a pontosításokkal még hitelesebbé tehetjük a mondandónkat...

Érdemes tehát széles körű ismereteket feltételező gondolatok megfogalmazásakor a fel- gyűlt ismerethalmazt alaposabban megtekinteni, és csak utána fogalmazni meg, némileg óvatosabban, a kijelentéseinket.

Megemlíjtjük végül, írásunk *apropó*ja: Kármán Marianna általunk kommentált írása (lásd a bibliográfiát). Ennek az ifjonti hévvel elkészített vitairatnak a kérdésfelvetései- re viszont gazdagon adhat további válaszokat többek között a másik *apropó*: az AHU

Magyar Afrika-Tudás Tár elektronikus könyvtár, amely 2013 nyarán nyílt meg az Interneten (írásos bemutatkozásunk adatát lásd ugyancsak a bibliográfiában).

Idézett és ajánlott művek listája

Megjegyzés: a hozzászólásban említett számos magyarul megjelent afrikai irodalmi alkotás adatai megtalálhatók: Biernaczky Szilárd: *Magyar afrikanisztikai bibliográfia*, Budapest, AHU MATT, <http://afrikatudastar.hu>. Az említett afrikai szakemberekről (Okpewho, Azuonye) és a hozzászólásban érintett magyar szerzők jó részétől is gazdag anyag található az interneten.

Afrika-tanulmányok

2007–2008–2009–2010–2011–2012–2013, (Pécs) szerk. Búr Gábor és Tarrósy István, I. évf. (2007), 1., 2., 3. szám, 142 + 82 + 78 old., II. évf. (2008), 1., 2., 3., 4. szám, 114 + 112 + 114 + 104 old., III. évf. (2009), 1., 2., 3–4. szám, 74 + 86 + 126 old., IV. évf. (2010), 1., 2., 3., 4. szám, 86 + 90 + 86 + 100 old, V. évf. (2011), 1, 2, 3, 4. szám, 132 + 92 + 128 + 168 old., VI. évf. (2012), 1., 2., 3., 4. szám, 108 + 116 + 96 + 108 old., VII. évf. (2013), 1., 2., 3., 4. szám, 124 + 152 + 120 + 80 old., VIII évf. (2014), 1. szám, 94 old.

Biernaczky Szilárd

1984 (szerk.) *Folklore in Africa Today – Folklore en Afrique d’aujourd’hui*, Proceedings of the International Workshop – Actes du colloque international, Budapest, 1–4., XI., 1982, Vols I–II., Budapest, ELTE BTK – Folklore Tanszék – Afrikai Kutatási Program, 765 old.

1984 (szerk.) *Africana/Budapest* (African Studies in Hungary – Études Africaines en Hongrie). No. 1., Budapest, ELTE BTK – Folklore Tanszék – Afrikai Kutatási Program, 176 kolumna

1986 (szerk.) *Africana/Budapest* (African Studies in Hungary – Études Africaines en Hongrie), No. 2., Budapest, ELTE TTK – Regionális Földrajzi Tanszék – Afrikai Kutatási Program, 168 old.

1986 (szerk.) *Színhagyományok és irodalom a mai Afrikában* – különszám, Helikon, Világirodalmi Figyelő, XXXII/3–4., 281–611 old. (különszám)

1989 (szerk.) *Africa* – special number, *Neohelicon* (Budapest), 16, 2, 1–360 old.

2013 *Magyar afrikanisztikai bibliográfia*. A kezdetektől máig (kötetben megjelent művek, gyűjteményes kötetek, periodikák), Budapest, AHU MATT, 000.000.659, <http://afrikatudastar.hu>, 226 old. (javított új kiadása: 2014, AHU MATT 000.000.788, 262 old.)

2014 *Magyar Afrika Tudástár* (AHU) (szakmai bemutatkozás, célok, feladatok és első eredmények), Kultúra és Közösség, IV. folyam, V. évfolyam, 1. szám, 37–49. old.

Bodrogi Tibor – Karig Sára szerk.

1962 *A csillagok szíve. Afrikai mesék*, Budapest, Móra, 397 old. + 4 t.

1969 *Das Herz der Sterne*, Budapest, Corvina Verlag, 436 old. (2. kiadás: 1972) (mint előbb)

(...)

Camoes, Luís de

1997 *A Lusiadák* (új, javított kiadás), bev. Rákóczi István, ford. Hárs Ernő, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 407 old. + 12 ill.

Chinweizu – Jemie, Unwuchekwa – Madubuike, Ihechukwu

1980 *Toward the Decolonization of African Literature*, Enugu (Nigeria), Fourth Dimension Publishers, 320.

Egri Katalin

1982 *Present-day Ghanaian and Nigerian Fiction*, szakdolgozat, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Angol Tanszék, ... old.

1984 „Lebegve két kultúra között”: *A hagyományos afrikai életmód felbomlásának ábrázolása Chinua Achebe regényeiben*, doktori disszertáció, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Angol Tanszék, 135 old.

Frobenius, Leo

1974 *Fekete Dekameron*, vál., jegyz. és bev.: Bodrogi Tibor, ford. Katona Tamás, Budapest, Magyar Helikon – Európa, 212 old. + 16 t.

Füssi Nagy Géza

1982 *Bevezetés az afrikaisztikába. Nyelvi problémák a harmadik világban*, Budapest, Tankönyvkiadó, 149 old.

1986 *Szuahéli–magyar kéziszótár*, Budapest, Tankönyvkiadó, 274 old.

1987 *Magyar–szuahéli kéziszótár*, Budapest, Tankönyvkiadó, 472 old.

2006 *Szuahéli nyelvkönyv. Szövegmintákkal és szöszedettel*, második javított és bővített kiadás, Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, 306 old.

m. s. *Etnokulturális folyamatok Kelet-Afrikában. Összegyűjtött tanulmányok*, szerk. Biernaczký Szilárd, Budapest, Afrikai Kutatási és Kiadási Program – Mundus Novus Kiadó, kb. 400 old. (előkészületben)

Gergely Ágnes vál. és jegyz.

1977 *Dobsirató. Mai nigériai költők*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 145 old. (Modern Könyvtár)

1986 *Költészet és veszélytudat. Feljegyzések egy afrikai költő portréjához*. [Christopher Okigbo] (Tanulmányok), Budapest, Akadémiai Kiadó, 154 old.

1989 Okigbo, Christopher: *Labirintusok*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 92 old. (Napjaink költészete)

Hárs Ernő

1999 *Az afrikai irodalom Magyarországon*, in: *A dal szüli énekesét*, Budapest, Orpheusz Könyvek, 173–177. old.

Hárs Ernő – Keszthelyi Tibor szerk.

1986 *Fekete Lángok. Nyugat- és Közép-Afrika költészete*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 399 old.

1989 *Fekete lángok. Dél- és Kelet-Afrika költészete*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 361 old.

Hofmann, Corinne

2003 *Afrikai szeretők*, ford. Bucher Fanciska, Budapest, Ulpius-Ház Könyvkiadó, 359 old.

Keszthelyi Tibor

1971 *Az afrikai irodalom kialakulása és fejlődése napjainkig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 303 old.

1981 *Afrikánische Literatur*, Budapest – Berlin – Weimar, Akadémiai Kiadó – Aufbau Verlag, 420 old.

Kármán Marianna

2008 *Az írástudók árulása. Betekintés az afrikai irodalom-kutatás világába*, Szépirodalmi Figyelő, 2008, 6. szám, 42–47. old. (az Apropó rovatban, <http://www.szepirodalmifigyelo.hu/pdf/2008/08-6-010-apropo-karman.pdf>)

Kun Tibor

1976 *Aimé Césaire, a néger öntudat hangja*, Doktori disszertáció, KLTE Debrecen, Francia Tanszék, 303 old. (kézirat)

2012 *Hazatérés a szülőföldre* (Frankofón afrikai és antillai irodalmi tanulmányok és antológia (Maghreb, Madagaszkár és az Antillák), a tanulmányokat írta, a szövegeket válogatta, fordította és jegyzetekkel ellátta: Kun Tibor, szerk.: Biernaczky Szilárd, Érd, Mundus Novus Könyvek, 576 old. (Hagyományos Kultúrák a Modern Afrikában 8)

Niane, Djibril Tamsir

1983 *Szungyata, az Oroszlán fia. Mandinka hősnének* (Afrikai hőseposz), ford.: Szegő György, utószó: Diallo, Alpha, Budapest, Európa, 199 old.

Maran, René

2013 *Batuala. Igaz néger regény*, ford. Kun Tibor, Érd, Mundus Novus Könyvek, 161 old.

Mofolo, Thomas

1925 *Chaka*, Morija, Sesuto Book Depot (szoto nyelven), angol fordítás: 1931, London, Dutton, francia fordítás: 1941, ford. V. Ellenberg, modern angol kiadás: 1981, translation and with an Introduction by Daniel Kunene, London – Ibadan – Nairobi, Heinemann.

1992 *African Oral Literature. Backgrounds, Character, and Continuity*, Bloomington, Indiana University Press, 393 old.

Páricsy Pál szerk.

1969 *A New Bibliography of African Literature*, Budapest, MTA Afro-Ázsiai Kutató Központ, XI + 104 old. (Studies on Developing Countries, 24)

1970 *Fekete-Afrika irodalmáról*, Helikon, Világirodalmi Figyelő, XVI/1., 1–136 old. (különszám)

1971 *Studies on Modern Black African Literature*, Budapest, MTA Afro-Ázsiai Kutatóközpont, 121 old. (Studies on Developing Countries, 43)

Plaatje, Sol T.

1930 *Mhudi* (történelmi regény), 1930, Morija, Lovedale Press.

Sárkány Mihály szerk.

1998 *Africana Hungarica*, I. évf., 1. és 2. szám, 182 old. + 2 t., 285 old. + 2. t.

2007 *Africana Hungarica*, II. évf., 1–2. szám, 267 old.

Tóth Éva

1960? *La poésie noire d'expression française*, szakdolgozat, Budapest, ELTE BTK (elvezett).

Villex

1984–1996 *Világirodalmi Lexikon*, szerk. Király István, Szerdahelyi István és sokan mások, 1–18. és 1. pótkötet, Budapest, Akadémiai Kiadó (nagy számban foglal magába afrikai szócikkeket).